

NOTĂ EPIGRAFICĂ

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

I. SUCIDAVA

(Celei, orașul Corabia, jud. Olt) *

În campania de cercetări arheologice din iunie-iulie 1969 din cetățuia romano-bizantină de la Sucidava¹ au apărut câteva mărturii epigrafice noi, a căror prezentare se face în prima parte a acestei note.

1. Cu ocazia executării unei secțiuni pe latura sudică a cetății, la circa 10 m NE de deschiderea fântinii secrete², a fost descoperită o mare cantitate de fragmente ceramice romano-bizantine din secolele IV—VI e.n., împrăștiate pe o întindere de câțiva metri; s-au numărat între acestea, peste o sută de gîturi de amforă. Probabil că provin dintr-o grămadă alcătuită din vasele sparte, aruncate la ieșirea din fântină. Peste 30 de fragmente purtau inscripții, majoritatea neîntregibile sau ilizibile, executate cu vopsea sau zgîriate în pasta arsă.

a) Grafiți zgîriați pe gîturi de amfore:

— + OK, grafit creștin care ar putea fi ο(Ινος) κ(αλόος)³, adică „vin frumos (bun)” (fig. 1/1);

— ΘΕΦ . . . , probabil θε(οῦ) φ[ῶς]⁴, „lumina lui Dumnezeu” (fig.1/2);

— Pe un alt gît de amforă apar zgîriate, pe o parte, literele MA, pe cealaltă MA[R] sau MA[P] (fig. 1/3—4); este probabil numele posesorului amforei, Ma[r(cus)] sau Mă[ρ(ος)]. Forma literei A este caracteristică pentru secolul al VI-lea e.n.⁵

* Publicarea acestei prime părți a notei epigrafice se face cu permisiunea tov. prof. univ. D. Tudor, conducătorul șantierului, căruia îi mulțumesc cu deosebire. Ștampila de la pct. 4 mi-a fost comunicată de tov. Octavian Toropu, lector la Universitatea din Craiova, căruia îi aduc mulțumirile cuvenite.

¹ Cu privire la aceasta, cf. D. Tudor, *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles, 1965 (coll. *Latomus*, vol. LXXX); idem, *Oltenia romană*, ed. a III-a, Edit. Acad., București, 1968, p. 432 și urm.

² Pentru aceasta, cf. D. Tudor — Exspectatus Bujor, *Die geheime Brunnenanlage von Sucidava, in Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 541—552; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, p. 466—468.

³ Cf. I. Barnea, *Objets céramiques peu connus : les couvercles de vases de Scythie Mineure, in Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 408 și nota 5.

⁴ D. Tudor, *op. cit.*, SE, 356.

⁵ René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ed. a IV-a, Paris, 1914, p. 12.

b) Litere executate cu vopsea roșie pe fragmente de amfore: *M* ...; *A* (fig. 1/5—6).

2. În stratul de dărămături de la curțina exterioară dintre turnurile E-F ale cetății romano-bizantine⁶ s-au găsit două bucăți de cărămidă având executate litere în pasta crudă, înainte de ardere (fig. 2): pe una

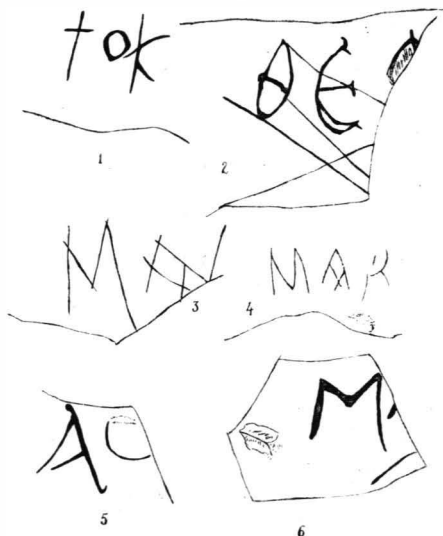

Fig. 1. — Grafiți pe fragmente ceramice

Fig. 2. — Litere pe cărămizi romane

Fig. 3. — Două ștampile militare pe cărămizi romane

literele *N* și *T*, în ligatură (forma literei *T* este rară⁷); pe alta *BM*. În amîndouă cazurile este vorba probabil de numele cărămidarului.

⁶ Pentru planul acesteia, D. Tudor, *op. cit.*, p. 432, fig. 127.

⁷ René Cagnat, *op. cit.*, p. 22.

3. Fragment de șampilă pe o cărămidă găsită între turnurile D-E pe curțina exterioară; se păstrează numai partea din dreapta (fig. 3/1):

.....MOK

Lectura KOM . . . , presupunând că ar fi o șampilă cu literele inversate, este lipsită de sens și, în consecință, puțin probabilă. Ultimul semn nu este litera K inversată, ci marginea dreaptă a chenarului șampilei în formă de *tabula ansata*. Singurele litere care se păstrează din șampilă sînt deci MO, ducînd spre lectura [Al]mo.

Almus era o așezare romană din Dacia Ripensis, situată la vărsarea rîului *Almus* (Lom) în Dunăre. Aici își aveau sediul un *cuneus equitum Stablesianorum*⁸. La *Sucidava* s-au mai găsit șampile cu nume de localități din Dacia Ripensis, de unde au venit în secolul al IV-lea e.n. trupe pentru lucrări militare: *Varinia*, *Utus*, *Oescus*⁹. Pentru o șampilă cu litere inversate, descoperită pe numeroase țigle: *MLA*, cu lecturi foarte diferite¹⁰, D. Tudor propune mai recent a se citi *Alm(o)*¹¹, lectură foarte probabilă dacă ținem seama și de șampilă nou descoperită la *Sucidava*.

4. Cu ocazia altor cercetări de pe latura sudică a cetății (informație Octavian Toropu, Craiova) s-a mai găsit o bucată de cărămidă, păstrînd doar trei litere din jumătatea dreaptă a unei șampile (fig. 3/2):

.....RET

Literele sugerează lectura [*coh(ors) I C*]ret(um), unitate care făcuse parte din trupele Moesiei Superior în timpul războaielor dacice și se întîlnește pe o șampilă de la *Drobeta*¹². Mai recent, cărămizi cu șampilele acestei unități s-au găsit la *Vidin* și în împrejurimi (R.P. Bulgaria), în Moesia Superioară, unde se găsea încă din secolul I e.n.¹³; probabil că de aici a trimis un detașament pentru lucrări militare și la *Sucidava*.

II. ORLEA (jud. Olt)

La 6 km V de *Celei* se află satul *Orlea*, una din cele mai de seamă așezări rurale romane din teritoriul *Sucidavei*¹⁴. În colecția muzeului sătesc de aici se află un mic fragment de diplomă militară, inedit, descoperit în raza comunei *Orlea* (fig. 4 și 5).

Fig. 4. — Fragment de diplomă militară găsit la *Orlea* (desen)

⁸ *Notitia Dignitatum, Orientalis*, XLII, 19 (ed. Otto Seeck). Cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 452 și urm.

⁹ *Idem, op. cit.*, SE, 226, 231, 233.

¹⁰ D. Tudor, *Contribuții privitoare la armata Daciei Ripensis*, în SCIV, XI, 1960, 2, p. 340, nota 4; *idem, Oltenia romană*, ed. a III-a, p. 345.

¹¹ *Idem, Oltenia romană*, SE, 229.

¹² *Ibidem*, p. 346.

¹³ Cf. Ljubica Zotović, *Les cultes orientaux sur le territoire de la Mésie Supérieure*, Leiden, 1966, p. 46 și nota 1 (utilizează informația oferită de J. Atanasova, directorul Muzeului arheologic din Vidin).

¹⁴ D. Tudor, *op. cit.*, p. 236.

Fragmentul de bronz are o lăţime de 2,9 cm, iar înălţimea de 2,3 cm. Este găurit în colţul stîng superior, prezentînd o uşoară concavitate; partea convexă păstrează doar cîteva litere.

Fig. 5. — Fragment de diplomă militară găsit la Orlea (ilustraţii mărite).

Tabella I extrinsecus :

- 1 AAVT
- 2 EA DVXI
- 3 A▼D▼XVI▼ K▼ M (?)
- 4 METILIO
- 5 O

Tabella I intus :

- 1
- 2IVI N
- 3VII

Elementul cel mai important pentru descifrarea tablei exterioare a diplomei îl constituie r. 3, unde literele *A D XVI K ...* reprezintă cunos-

cuta formulă care exprima ziua și luna de emitere a legii de eliberare, deci : *a(nte) d(iem) XVI K(alendas)* (litera următoare cu care începea numele lunii este neclară, căci tocmai aici tăblița este ruptă și tocită; bara varticală poate să fie de la un *M*, ducînd spre lectura *Martias* sau *Maias*). Imediat dedesubt se indica anul emiterii diplomei, după numele consulilor în funcție. Sub acestea urma numele unității din care făcea parte beneficiarul diplomei și din care se mai păstrează doar litera *O* încadrată de două bare verticale. Primele două rînduri cuprind, conform formulei cunoscute, o parte din favorurile acordate posesorilor acestor diplome¹⁵.

Pentru datarea diplomei dispunem de numele păstrat al unuia dintre consuli, *Metilius*. Se știe că, sub imperiu, în fiecare an erau investiți cu titlul de consul un număr oarecare de personaje: doi consuli numiți *ordinarii*, care erau eponimi; un număr mai mare sau mai mic de consuli *suffecti*, care se succedau în grupe de cîte doi la cîte patru luni, trei luni sau două luni¹⁶. Dar se cunosc nu mai puțin de șapte consuli polionimi, în nomenclatura cărora intra și gentiliciul *Metilius*¹⁷.

— *P.* (sau *L.*) *Metilius (Sabinus?) Nepos*, consul *suffectus* în anul 91 e.n.; același personaj apare, pentru a doua oară, consul *suffectus* în anul 103 e.n.¹⁸;

— *M. Atilius Metilius Bradua*, consul *ordinarius* în anul 108 e.n.; dar gentiliciul său principal era *Atilius*¹⁹;

— *P. Metilius Secundus Pon[tianus]*, desemnat consul *suffectus* în anul 123 pentru anul 123 sau 124 e.n.²⁰;

— *M. Sedatius Severianus Iulius Acer Metilius Nepos Rufinus Ti. Rutilianus Censor*, consul *suffectus* în anul 153 e.n.; dar gentiliciul său principal era *Sedatius*²¹;

— [*P. Cass?*]*ius Dexter Augus[tanus Alpi]nus Bellicius Solers Metilius us Rutilianus* pe la anul 155 e.n., deși este problematic dacă a ajuns consul²²;

— *M. Metilius Aquilius Regulus Nepos Volusius Torquatus Fronto*, consul *ordinarius* în anul 157; gentiliciul său principal era *Metilius*²³;

— *M. Atilius Metilius Br[ad]ua Cauci[dius] . . . Att[?]icus [Vibu?]llius [P]ollio Gavidius [L]atiaris Atrius Bassus* pe la jumătatea secolului al II-lea e.n.²⁴; probabil însă că gentiliciul său principal era *Atilius*, întocmai ca al consulului din anul 108 menționat mai sus.

Pe de altă parte, chiar formula *a(nte) d(iem) XVI K(alendas)* . . . ne este necunoscută pe alte diplome, lipsindu-ne de posibilitatea oricărei analogii.

¹⁵ René Cagnat, *op. cit.*, p. 302 și urm.

¹⁶ *Ibidem*, p. 94—95.

¹⁷ Attilio Degraasi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 206 (Indici).

Cf. și p. 3.

¹⁸ *Ibidem*, p. 27, 31.

¹⁹ *Ibidem*, p. 32.

²⁰ *Ibidem*, p. 36 (jos).

²¹ *Ibidem*, p. 43.

²² *Ibidem*, p. 44 (jos).

²³ *Ibidem*, p. 44.

²⁴ *Ibidem*, p. 114.

Oricum, diploma datează de pe timpul unuia dintre următorii împărați : Domițian (anul 91), Traian (anul 103 sau 108), Hadrian (anul 123—124) sau Antoninus Pius (anul 153, 157 sau alt an de la jumătatea secolului al II-lea e.n.).

Literele de pe partea interioară a tăbliței sînt scrise pe lat, mai rare și mai neîngrijite. Ele provin din partea superioară a diplomei, acolo unde se trecea nomenclatura împăratului. Din r.1 au rămas doar două resturi indescifrabile de la partea inferioară a două litere. Din r.2, literele păstrate *IVI N*, ne duc spre lectura [*d*]ivi *N[ervae f(ilius) sau nepos]* sau *pronepos*. În r. 3, literele *VII*, cu un *silicicum* deasupra, arată că este vorba de un număr de ordine : *VII* sau [*X*]*VII*, care nu poate fi aici decît indicarea puterii tribuniciene, a numărului salutațiilor imperiale sau a numărului consulatelor ²⁵.

De la început trebuie arătat că nu este vorba de Domițian, căci el a domnit înaintea lui Nerva și nu are nici o legătură cu acesta pe linie succesorală. Nici unul dintre împărații : Traian, Hadrian sau Antoninus Pius n-au ajuns însă să dețină 7 sau 17 consulat ; de asemenea, numai Traian a primit cea de-a șaptea salutație imperială, în anul 114 e.n., care însă nu concordă cu anii 103 sau 108, cînd a fost un consul *Metilius*. Rămîne deci că cifra se referă la *tribunicia potestas*. Cea de-a șaptea putere tribuniciană a lui Traian corespunde cu anul 103, cînd la Roma era consul *suffectus* un *Metilius* ; dar în formularele diplomelor emise sub Traian, filiația sa era trecută în primul rînd : *Imp. Caes(ar) divi Nervae f(ilius), Nerva Traianus Aug(ustus)* etc. Or, în diploma de la Orlea, descendența din Nerva este înscrisă în r. 2, dacă nu și mai jos. Dintre toți anii de consulat ai celorlalți *Metilii*, numai cea de-a VII-a putere tribuniciană a lui Hadrian (anul 123 e.n.) corespunde cu magistratura unuia dintre acești numeroși consuli polionimi, *P. Metilius Secundus Pontianus*, pe care *Fastele consulare* îl arată desemnat consul în anul 123 pentru 123 sau 124 e.n.

Rezultă deci că diploma datează din anul 123 e.n., la 15 aprilie (?), dacă lectura *a(nte) d(iem) XVI K(alendas) M[aias?]* este corectă (consulul din acest an era *suffectus*, deci nu poate fi vorba de luna martie). Dacă lectura se va confirma, am avea dovada că *P. Metilius Secundus Pontianus* și-a exercitat mandatul chiar în anul numirii sale drept consul *suffectus*, ceea ce ar însemna o contribuție la prosopografia Imperiului roman. Colegul său de consulat ne rămîne necunoscut.

Conținutul diplomei este următorul :

Tabella I extrinsecus :

[*Imp(erator) Caes(ar) divi Traiani Parthici f(ilius)*]
 [*divi Nervae nepos, Traianus Hadrianus Aug(ustus)*]
 [*pont. max., trib. pot. VII, cos. III, p.p.*]
 [*equitib(us) et peditib(us) qui militaver(unt) in alis ... et coh ...*]
 [*quae apell(antur)*]
²⁶]
 [*et sunt in*²⁷ *sub*²⁸]

²⁵ René Cagnat, *op. cit.*, p. 177 și urm. ; H. Nesselhauf, *CIL*, XVI, p. 153—154.

²⁶ Numărul și numele unităților militare.

²⁷ Numele provinciei.

²⁸ Numele guvernatorului provinciei.

[*quin(is) et vican(is) pluribusve stipend(iis) emeritis*
demiss(is) hon(esta) miss(ione)]
 [*quor(um) nomina subscripta sunt ipsis liber(is) posterisq(ue) eor(um)*]
 [*civita(em) dedit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent*]
 [*cum est civit(as) iis dat*] **a aut** [*si qui caelib(es) essent cum*]
 [*iis quas post*] **ea duxi** [*ssent dumtaxat singuli singulas*]
ante d(iem) XVI K(alendas) [Maías?]
Metilio [*et co(n)s(ulibus)*]
 [*Coh(ortis)? alae?*] **o** [*.....cui praeest.....* ²⁹]
 [*Ex* ³⁰]
 [*Descriptim et recognitum etc.*].

Tabella I intus :

[*Imp(erator) Caes(ar) divi Traiani Parthici f(ilius)*]
 [*d]ivi N[ervae nepos, Traianus Hadrianus Aug(ustus)]*

[*pont. max., trib. pot.*] **VII** [*cos. III, p.p.*]
 etc.

Deși fragmentară și ipotetic reconstituită, diploma de la Orlea este deosebit de importantă, dacă ținem seama de numărul relativ redus a acestei categorii de epigrafe în tot cuprinsul Imperiului roman, unele privind și istoria Daciei, anume : 16 amintind trupe din Dacia (3 descoperite în afara teritoriului ei) ; 4 fragmente (la care se adaugă cel de la Orlea) din al căror conținut nu reiese că ar privi trupe ale acestei provincii ; 3 diplome descoperite în Dacia, dar care se referă la trupe din alte provincii ³¹. Până acum, socotind și descoperirea de la Orlea, s-au găsit în Dacia romană 21 de diplome și fragmente de diplome militare.

Cît privește Dacia Inferior, se cunosc numai două diplome militare privind trupele ei : una din 22 martie 129 descoperită la Grojdibod ³², alta din 13 decembrie 140 descoperită la Palamarca (R.P. Bulgaria) ³³. Un alt fragment de diplomă militară, de pe timpul lui Antoninus Pius, s-a descoperit la Răcari, amintind de *Mauri equites* din armata Moesiei Superior ³⁴. Fragmentul de diplomă de la Orlea este al treilea descoperit pînă acum pe teritoriul Daciei Inferior, fără a putea ști dacă se referă la teritoriul acesteia sau nu.

Deși acest fragment de diplomă nu ne dă nici o știre cu privire la dislocările de trupe din provincie, el are cel puțin meritul de a aminti încă un veteran — din păcate anonim — care după satisfacerea serviciului militar se așează în *vicus*-ul roman de la Orlea, din teritoriul Sucidavei. Un alt veteran, *Eupator*, fiul lui *Eumenes*, originar din orașul Sebastopolis din Pont, se așezase cu cei cinci copii ai săi în *vicus*-ul de la Grojdibod, din apropiere, cum aflăm din diploma militară din anul 129

²⁹ Unitatea și numele comandantului ei.

³⁰ Gradul și numele beneficiarului diplomei.

³¹ Succint prezentate de C. Daicovicu — D. Protase, în *JRS*, 1961, p. 69—70, și *AMN*, I, 1964, p. 177—178.

³² *CIL*, XVI, 75.

³³ Boris Gerov, *Zwei neugefundene Militärdiplome aus Nordbulgarien*, în *Klio*, 37, 1959, p. 196—216.

³⁴ *CIL*, XVI, 114. Cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 352.

găsită aici. Două inscripții funerare amintesc doi veterani stabiliți la Sucidava³⁵. Ei au venit la Sucidava și în teritoriul său atrași de cîmpia roditoare de aici, aducîndu-și contribuția la romanizarea provinciei.

NOTE ÉPIGRAPHIQUE

Résumé

I. L'auteur présente quelques découvertes épigraphiques de la campagne de fouilles archéologiques de 1969 dans la forteresse romano-byzantine de Sucidava (aujourd'hui Celei, ville de Corabia, dép. de l'Olt).

1. Graphites exécutés sur quelques fragments céramiques (fig. 1) : +OK, peut-être ο(ίλος) κ(αλός); ΘΕΦ..., c'est-à-dire θε(οῦ) φ(ῶς); MA et MA[R] ou MA[P], c'est-à-dire Ma[r(cus)] ou Mā[ρ(χος)]; deux lettres M, A.

2. Lettres exécutées sur deux briques avant la cuisson : NT et BM (fig. 2).

3—4. Fragments d'estampilles militaires sur briques romaines : [Al]mo (fig. 3/1), nom de localité (à l'ablatif) de *Dacia Ripensis*, d'où est venu un détachement pour travaux militaires à Sucidava au IVe siècle. [Coh. I C]ret(um) (fig. 3/2), unité militaire de l'armée de la Mésie supérieure, venue à Sucidava dans le même but, probablement à l'occasion des guerres daciennes.

II. Fragment d'un diplôme militaire trouvé à Orlea (dép. d'Olt), inédit, aujourd'hui au Musée d'Orlea (fig. 4—5). Par malheur, le fragment ne fait pas mention ni du nom de l'unité ou de la province, ni de celui de son bénéficiaire. Le diplôme a été donné pendant le règne de l'empereur Hadrien, en 123.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Graphites sur fragments céramiques.

Fig. 2. — Lettres sur briques romaines.

Fig. 3. — Deux estampilles militaires sur briques romaines.

Fig. 4. — Fragment de diplôme militaire trouvé à Orlea (dessin).

Fig. 5. — Fragment de diplôme militaire trouvé à Orlea (photos agrandies).

³⁵ *CIL*, III, 14491—14492.